

Summary

Mykovich-Slobodyanyk O. The impact of legal and political conscience on the development of legal and political culture.

In this article attempts to analyze the impact of legal and political conscience on the development of legal and political cultures. In modern Ukrainian realities topic of legal and political culture is extremely serious, in parts because, for the average Ukrainian citizen, these terms mean little, and professionals interpret these concepts is very subjective. Between that, a level of the last is an important factor in conception of construction of the legal state and developed civil society.

Key words: sense of justice, legal culture, political consciousness, political culture, society, political elites.

УДК 340 (091)+001 (091)

Л. В. МІХНЕВИЧ

Людмила Володимирівна Міхневич, кандидат юридичних наук, доцент, професор Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

НОВОРОСІЙСЬКИЙ (ОДЕСЬКИЙ) МІЖНАРОДНИЙ ІНСТИТУТ – ВИЩА ШКОЛА ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ-МІЖНАРОДНИКІВ (1914–1920 рр.)

На початку ХХ ст. нові умови політичного, економічного та суспільного життя в Російській імперії вимагали кваліфікованих кадрів, особливо з професійними навичками, яких у країні вкрай не вистачало. Випускники університетів не завжди були готові до практичної діяльності, а відірваність класичної освіти від існуючих реалій ставала більш очевидною. Тому реформування системи вищої освіти імперії, зокрема створення нових типів навчальних закладів, орієнтованих на практичну направленість навчання, стало першочерговим завданням прогресивних кіл суспільства.

Нові ідеї системи підготовки юристів спробували реалізувати в інститутській формі юридичної освіти. У 1915 р. в Москві провідні вчені, правники та економісти, Й. М. Гольдштейн, С. А. Котлярєвський, О. М. Гуляєв, І. Х. Озеров, Г. С. Фельдштейн заснували юридичний інститут¹. Але зауважимо, що його програма навчання була аналогічною програмі юридичного факультету Московського університету. Натомість в Україні були створені новаторські юридичні школи. У 1917 р. професорами Університету св. Володимира В. І. Синайським та М. І. Мітіліно засновано Київський юридичний інститут². А трьома роками раніше, у 1914 р., було відкрито Новоросійський (Одеський) вищий міжнародний інститут, покликаний готувати юристів-міжнародників.

Зважаючи на те, що дорадянських та радянських праць, присвячених діяльності цього закладу, не знайдено, а сучасна історіографія обмежується короткою згадкою про інститут у книзі О. Є. Іванова³, ця стаття є першою публікацією про інститут. Отже, її завданням є відтворити на основі уцілених архівних матеріалів історію становлення та діяльності Новоросійського (Одеського) міжнародного інституту для збереження й використання його науково-навчального досвіду.

Насамперед зазначимо, що ідея заснування в місті міжнародного інституту виникла тому, що, з одного боку, Одеса була не тільки культурним та науковим центром, а й великим портовим містом, яке мало широкі торговельні зв'язки з різними державами світу. І підготовка юристів-міжнародників з глибокою політико-правовою та економічною освітою для цього регіону була нагальною потребою. Цьому сприяла й значна кількість молоді, яка, отримавши середню освіту, прагнула подальшого навчання. З другого боку, в Одесі вже діяли кілька вищих навчальних закладів, зокрема, Новоросійський університет, що мав кваліфікованих викладачів, які могли стати в пригоді при заснуванні навчального закладу вищого освітнього рівня.

Новоросійський вищий міжнародний інститут був відкритий у 1914 році. Засновником закладу став Леонід Петрович Верцинський. Інститут належав до розряду вищих навчальних закладів і мав метою підготувати «діячів на ниві проведення російських політичних інтересів за кордоном»⁴. Заклад утримувався на кошти засновника, з платні за слухання лекцій і на пожертвування приватних осіб та різноманітних установ.

Хоча інститут був приватним закладом, він мав традиційні для державної вищої школи Росії організаційні основи. Як і в університетах строк навчання в інституті становив чотири роки. Програми навчальних дисциплін відповідали навчальним планам імператорських університетів, але до вивчення пропонувалася й низка спеціальних курсів, пов'язаних зі специфікою оголошеної мети закладу. Відтак навчальний план інституту – це чітке поєднання трьох блоків наук: юридичних, політичних та економічних. Так, якщо традиційно для юридичних факультетів університетів вивчалися базові юридичні дисципліни, то в інституті акцент їх зміщувався на порівняльне державне, адміністративне, цивільне, торгове, нотаріальне та кримінальне право. Комплекс політичних наук включав соціологію, етнографію, загальну історію, історію політичних партій, загальну історію дипломатії, національні рухи за кордоном. Поряд із базовими економічними

науками як-то політекономія та статистика, увагу приділяли таким курсам, як економічна політика, історія економічних учень, теорія грошового і кредитного обігу, економічна географія Росії та іноземних держав⁵.

У роки української революції заклад змінив свою назву на Одеський вищий міжнародний інститут. Новий, уточнений Статут закладу 13 травня 1918 р. затвердив міністр освіти Української держави М. П. Василенко. Тепер основна мета діяльності закладу визначалася як «вивчення політичних, правових та економічних основ сучасного міжнародного життя у сфері проведення і захисту українських політичних і економічних інтересів за кордоном»⁶.

Одеський міжнародний інститут залишився вищим навчальним закладом та безпосередньо підпорядковувався міністру. Він зберіг права засновника й утримувався за рахунок платні за навчання, субсидій, пожертвувань приватних осіб та різноманітних установ. Управління інститутом здійснювали колегіальні органи: Опікунська рада, навчальний комітет і збори секцій. Відповідно до § 15 Статуту загальне управління закладом покладалося на Опікунську раду (її головою був засновник або обраний на посаду професор). Весь професорсько-викладацький склад входив у навчальний комітет, який вирішував усі питання навчального процесу. До складу навчального комітету також входив засновник інституту, а якщо він не обіймав посаду голови Опікунської ради, то й обраний з-поміж професорів голова. Керував роботою комітету голова, якого обирали з-поміж викладачів зі ступенем доктора чи магістра з подальшим затвердженням його на посаду міністром народної освіти. Він же був і вищою посадовою особою в закладі та безпосередньо контактував з міністром, підтримував зв'язки з різними державними органами й установами, ніс відповідальність за виконання навчальним комітетом і секціями всіх урядових рішень та розпоряджень Опікунської ради.

До повноважень навчального комітету належали: а) прийом студентів та їх переведення з курсу на курс, присудження атестатів випускникам та видача свідоцтв тим, хто вибув до закінчення повного курсу навчання, відрахування з інституту через порушення правил чи несплату за навчання; б) розробка правил перевідних та випускних іспитів; в) розробка програм та навчальних планів, розподіл предметів; г) розробка правил внутрішнього розпорядку студентів; д) вирішення всіх питань навчального життя інституту. Всі правила, програми та інші документи, що розроблялися навчальним комітетом, через Опікунську раду вносилися на затвердження міністра народної освіти⁷.

Секції об'єднували професорсько-викладацький склад інституту. Було створено дві секції: економічну (у складі всіх викладачів економічних предметів) та юридичну (у складі викладачів усіх інших наук). Органом управління секції були збори, очолювані головою, які й здійснювали безпосередні виконавчі функції: попередньо розробляли всі питання навчальної частини в межах секції. Рішення зборів секції обов'язково затверджувалися навчальним комітетом. Каденція голів (секцій та комітету) становила два роки, з правом переобрання. У разі відсутності голови секції його повноваження здійснював один із членів секції, а повноваження голови навчального комітету – голова юридичної секції.

Курс навчання в інституті, як і раніше, становив чотири роки. Так, три роки всі студенти вивчали основи сучасного міжнародного життя, а четвертий вважався спеціальним, де формувалися відділи, які давали глибокі знання про окремі групи іноземних держав та знання з іноземних мов відповідних груп держав.

В інституті вивчали: а) богослів'я; б) українську мову і літературу; в) іноземні мови – англійську, французьку, німецьку, латинську (останню викладали в обсязі, необхідному для ґрунтовного засвоєння юридичних дисциплін, тому для її вивчення відводилося чотири години на тиждень, щоправда вона була обов'язковою лише для студентів, які не мали класичної гімназичної освіти); г) науки юридичні – загальна теорія права, історія філософії права, історія і система римського права, історія російського права та історія західноєвропейського права (Литовський статут), міжнародне право, порівняльне державне право, порівняльне адміністративне право і процес, порівняльне цивільне право і процес, порівняльне торгове право і процес, порівняльне нотаріальне право і процес, порівняльне кримінальне право і процес, порівняльне фінансове право і процес і загальне церковне право. Всі юридичні дисципліни вивчалися в обсязі університетського курсу з додаванням вивчення іноземних законодавств; д) науки політичні – соціологія з етнографією, загальна історія (починаючи з середини XVIII ст.) зі спеціальним відділом історії України з додаванням спеціальних курсів з історії політичних партій і національних рухів у країнах, які вивчаються, загальна історія дипломатії з детальним вивченням всіх діючих договорів Росії і України з іноземними державами й огляд військового устрою держав; е) науки економічні – історія економічного побуту, історія економічних вчень, економічна політика, теорія політичної економії, теорія грошового і кредитного обігу, статистика, товарознавство, економічна географія Росії і іноземних держав зі спеціальним відділом економічної географії України⁸.

Особлива увага в закладі приділялася викладанню іноземних мов, маючи на увазі їх значення для майбутнього фаху випускників у сфері міжнародної діяльності. Кінцевою метою вивчення мов було вільне читання книг іноземною мовою, розуміння розмовної мови і знання спеціальної термінології, необхідної для вивчення іноземної кореспонденції. Навчальним планом передбачалося обов'язкове вивчення упродовж двох років англійської і німецької мови та трьох років – французької мови. Водночас список іноземних мов був доповнений іншими мовами, зокрема студенти четвертого курсу мали додатково вивчати ще одну іноземну мову на вибір із пропонованих: італійську, іспанську, шведську, голландську чи турецьку. Зауважимо, що окрім звичних навчальних занять із іноземних мов на четвертому курсі проводилася розмовна практика. Надаючи великого значення оволодінню живою усною мовою, планували наукові відрядження за кордон⁹.

Навчання в інституті було досить насиченим. Згідно з навчальним планом студенти першого курсу працювали 37 годин на тиждень та вивчали 14 дисциплін: богослів'я; загальну теорію права та історію філосо-

фії права; історію римського права й інституції римського права; загальну історію міжнародного права та історію літератури міжнародного права; історію російського і історію західноруського державного права; соціологію з етнографією; історію економічного побуту у зв'язку з історією економічних вчень; загальну новітню історію; історію України і Росії; історію слов'янських народів; українську мову і літературу та латинську, французьку, німецьку мови.

Навчальне навантаження на другому курсі також становило 37 тижневих годин. Другокурсники студіювали 11 дисциплін: державне право; адміністративне право; історію римського права і інституції римського права; історію російського та історію західноруського цивільного і кримінального права; історію міжнародних відносин і міжнародного права; церковне право; політекономію; фінансове право; латинську, французьку та німецьку мови.

Для третього курсу тижневе навантаження становило 36 годин. А для вивчення пропонували 11 дисциплін: цивільне право; нотаріальне право; кримінальне право; кримінальну психопатологію; торгове право; міжнародне право (публічне і приватне); міжнародне адміністративне право; міжнародну охорону здоров'я; статистику; англійську та французьку мови.

Натомість четвертий курс був найбільш інтенсивним (38 годин на тиждень). Студенти мали вивчити 11 загальних дисциплін (цивільний процес; кримінальний процес; торговий процес; морське право; консульське і посольське право; товарознавство; теорію грошового і кредитного обігу; економічну політику; економічну географію України і Росії; огляд військового устрою іноземних держав; англійську мову). Окрім того, відпрацювати семінарії з міжнародного права та розмовну практику з іноземних мов. А далі додатково мали пройти спеціалізацію на спецкурсах з окремих груп іноземних держав, вивчаючи економічний і географічний огляд окремих держав; політичний і культурний огляд окремих держав, юридичний огляд окремих держав та ще одну іноземну мову¹⁰.

Зауважимо, що склад професорів, які проводили заняття, свідчить про високий рівень викладання. Вимоги до професорсько-викладацької корпорації інституту відповідали вимогам викладачів українських вищих урядових навчальних закладів. Здебільшого це були професори Новоросійського університету. Зокрема, професор В. В. Соколовський (у 1920 р. виконував обов'язки директора інституту) вів курс кримінального права та спецкурс «Юридичний огляд окремих іноземних держав». Професор О. Ф. Федоров викладав торгове право, торговий процес та морське право. Відомий юрист професор П. Є. Казанський читав міжнародне право та спецкурси міжнародно-правового напрямку. Професор О. Я. Шпаков вів блок історико-правових дисциплін. Серед викладачів інституту були й В. М. Палаузов (кримінальне право і процес), О. А. Бугавський (цивільне право і процес), О. С. Мулюкін (адміністративне право).

Навчатися в інституті могли як чоловіки, так і жінки. В число дійсних слухачів приймали осіб, які мали атестати чи свідоцтва про вищу освіту або закінчили середні навчальні заклади. Жінки – дійсні слухачки, повинні були мати освітній ценз, який давав право на вступ на Вищі жіночі курси. Ті, хто не відповідав встановленим вимогам, зараховувалися лише вільними слухачами. В інституті діяла курсова система навчання. Втім студентам, які вже мали атестат про вищу освіту, дозволяли навчатися за предметною системою¹¹.

Вивчення кожної дисципліни закінчувалося курсовим (перевідним) іспитом. А по завершенню повного курсу навчання та виконання всіх видів робіт, передбачених навчальним планом, студенти складали випускні іспити (їх перелік визначав навчальний комітет). Після їх успішної здачі вихованці інституту удостоювалися диплома кандидата міжнародного права (§ 35 Статуту). Цей диплом був рівнозначний диплому кандидата юридичних наук державних університетів.

Стан джерел не дає змоги скласти детальну картину роботи інституту, однак можна впевнено стверджувати, що заклад користувався популярністю. Результати навчальної діяльності інституту встановити також важко. Але в архіві збереглися протоколи іспитів за 1917–1920 рр., серед яких і протоколи іспитів щонайменше десяти дисциплін випускного четвертого курсу. Тож очевидно можна говорити про певну кількість випускників-міжнародників, вихованців інституту.

Так чи інакше, в одеському архіві збереглися 933 особові справи його студентів (805 чоловіків, 128 жінок), які датовані 1917–1920 роками. Зважаючи на те, що створений інститут був в роки Першої світової війни, працював в роки революційних потрясінь, громадянської війни та мав статус приватного закладу, навіть ці цифри є досить суттєвим підтвердженням життєздатності закладу. Інститут приваблював студентів і випускників юридичного факультету університету, які могли отримати додаткову спеціалізацію юриста-міжнародника. Зокрема, видатний український мистецтвознавець В. Я. Кармазин-Каковський, будучи студентом університету, був зарахований слухачем другого курсу Міжнародного інституту¹².

Отже, можемо зробити такі висновки. Міжнародний інститут вніс помітний вклад в життя Одеси, здійснюючи підготовку молодих юристів-міжнародників, які потім продовжили освіту та діяльність в галузі міжнародно-політичного життя. Вони влилися до одеської інтелігенції, а пізніше – до когорти представників юридичної школи Одеси. Однак у вирі стрімких та масштабних експериментів радянської влади з вищою освітою інститут припинив своє існування. Спочатку він разом з історико-філологічним та юридичним факультетом Новоросійського університету, Одеськими вищими жіночими курсами та економічним факультетом Одеського політехнічного інституту утворив Одеський гуманітарно-суспільний інститут. У складі останнього було відкрито соціально-правове відділення, яке зібрало в своїх стінах розпорошені одеські юридичні сили. А згодом відділення стало окремим правовим факультетом Одеського інституту народного господарства (далі – ОІНГ), де завершували свою освіту й студенти Міжнародного інституту.

Ймовірно, можна говорити й про деяку наступність наукових традицій та передачу міжнародно-правових знань викладачів та студентів інституту, адже в ОІНГ факультет зовнішніх торгових відносин спочатку мав спеціалізацію на Балканські країни та Німеччину, а потім – країни Близького Сходу та Центральної Європи. В Одесі була створена й секція сходознавства Одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (1926–1930 рр.), в діяльності якої могли брати участь й вихованці Міжнародного інституту.

¹ *Іванов А. Е.* Высшая школа в России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов. – М. : Наука, 1991. – С. 117.

² *Міхневич Л. В.* Київський юридичний інститут: сторінки з історії вищої юридичної освіти / Л. В. Міхневич // Науковий вісник НУБіП України : зб. наук. праць. – К., 2012. – № 173. – Ч. 2. – С. 29–35; *Міхневич Л. В.* Міжнародний інститут соціології і права: нереалізований проєкт наукової установи / Л. В. Міхневич // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 2. – С. 38–41; *Міхневич Л. В.* Ідеї професора В. І. Синайського про реформу юридичної освіти / Л. В. Міхневич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 32. – Т. 1. – С. 56–60. – (Серія «Право»).

³ *Іванов А. Е.* Высшая школа в России... – С. 118.

⁴ Устав Новороссийского высшего международного института. – Одесса : Тип. А. А. Гринер, 1916. – С. 3.

⁵ *Іванов А. Е.* Высшая школа в России... – С. 118.

⁶ Устав Одесского Высшего международного института. – Одесса : Тип. А. А. Гринер, 1918. – С. 3.

⁷ Там само. – С. 11.

⁸ Там само. – С. 5–6.

⁹ Там само. – С. 9.

¹⁰ Учебный план Одесского высшего международного института // Устав Одесского Высшего международного института. – Одесса : Тип. А. А. Гринер, 1918. – С. 16.

¹¹ Устав Одесского Высшего – С. 14.

¹² *Каковский Всеволод Яковлевич* // ДАОО. – Ф. 451. – Оп. 1. – Спр. 322. – Арк. 1.

Резюме

Міхневич Л. В. Новоросійський (Одеський) міжнародний інститут – вища школа підготовки юристів-міжнародників (1914–1920 рр.).

Стаття присвячена аналізу історичного досвіду діяльності Новоросійського (Одеського) вищого міжнародного інституту як спеціалізованої вищої школи. З'ясовано нормативно-правові та організаційні основи діяльності вишу, внутрішню структуру інституту як приватного вищого навчального закладу вищого розряду, демократичні, колегіальні основи управління, порядок обрання керівних органів і професорсько-викладацького складу. Аналізуються особливості організації навчальної діяльності закладу, новаторський навчальний план та зміст викладання юридичних, політичних і економічних наук. Показано професорсько-викладацький склад, обсяги навчальної роботи та певні результати діяльності з підготовки фахівців міжнародного права. Названо умови вступу і випуску студентів та деякі дані про студентський склад.

Ключові слова: юридична освіта, Одеський міжнародний інститут, міжнародне право, порівняльне правознавство, юрист-міжнародник.

Резюме

Міхневич Л. В. Новоросійський (Одеський) міжнародний інститут – вища школа підготовки юристів-міжнародників (1914–1920 гг.).

Статья посвящена анализу исторического опыта деятельности Новороссийского (Одесского) высшего международного института как специализированной высшей школы. Выяснены нормативно-правовые и организационные основы деятельности вуза, внутренняя структура института как частного высшего учебного заведения высшего разряда, демократические, коллегиальные основы управления, порядок избрания руководящих органов и профессорско-преподавательского состава. Анализируются особенности организации учебной деятельности учреждения, новаторский учебный план и содержание преподавания юридических, политических и экономических наук. Показаны профессорско-преподавательский состав, объемы учебной работы и определенные результаты деятельности по подготовке специалистов международного права. Названы условия поступления и выпуска студентов и некоторые данные о студенческом составе.

Ключевые слова: юридическое образование, Одесский международный институт, международное право, сравнительное правоведение, юрист-международник.

Summary

Mikhnevich L. International Institute of Sociology and Law: untapped project for research institution.

The article is devoted to analysis of the historical experience of the Novorossiysk (Odessa) to the higher international Institute as a specialized high school. Clarified legal and organizational bases of activity of the University, the internal structure of the Institute as a private institution of higher education of the highest order, a democratic, peer-based management framework, the manner of electing the governing bodies and teaching staff. The paper analyzes the educational activities of enterprises, innovative curricula and contents of teaching legal, political and economic Sciences. Established by the faculty, the volume of academic work and progress activities for training specialists of international law. Named the conditions of entry and graduation of students and some information about the students.

Key words: legal education, Odessa international Institute, international law, comparative law, international lawyer.